

Agnieszka Szurek
ORCID: 0000-0002-4616-8293
Uniwersytet Warszawski

Problemy badań literatury lokalnej na przykładzie mikroregionu podwarszawskiego w latach 1989–2016

Słowa kluczowe: literatura lokalna, literatura regionalna, obiegi literackie, region podwarszawski

Keywords: local literature, regional literature, literary circulation, Warsaw suburban region

Badania literatury regionalnej, mimo że kiedyś niedoceniane, od co najmniej 20 lat rozwijają się bardzo dynamicznie. Ukazują się liczne książki i artykuły dotyczące literatury różnych regionów, a także prace metodologiczne oraz prezentujące badania regionalne w ujęciu historycznym¹. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie problematyki badań specyficznej grupy utworów z kręgu literatury regionalnej, której, jak się wydaje, poświęcano dotąd uwagę jedynie marginalnie. Dotychczasowe badania odnosiły się głównie — chociaż oczywiście nie wyłącznie — do regionów historycznych, takich jak Śląsk, Kaszuby czy Polesie, oraz terytoriów opisywanych pojęciami jeszcze bardziej obszernymi, jak na przykład Kresy lub Ziemie Odzyskane. Przedmiotem moich badań jest natomiast piśmiennictwo niewielkiego obszaru, obejmującego część podmiejskich okolic Warszawy (kryteria jego wyodrębnienia zostaną omówione dalej).

¹ Literatura dotycząca regionalizmu literackiego jest tak obszerna, że nie jest możliwe zreferowanie tutaj choćby skrótowo stanu badań ani podanie wyczerpującej bibliografii. Przegląd historii badań nad literaturą regionalną i różnych perspektyw badawczych zawierają między innymi tomy *Nowy regionalizm w badaniach literackich. Badawczy rekonesans i zarys perspektyw*, red. M. Mikołajczak, E. Rybicka, Kraków 2012 oraz *Regionalizm literacki w Polsce. Zarys historyczny i wybór źródeł*, red. Z. Chojnowski, M. Mikołajczak, Kraków 2016.

Podstawowa różnica dotyczy jednak zwrócenia uwagi na inne aspekty „regionalności” czy też „lokalności”. „Literaturę regionalną” wyodrębnia się zazwyczaj przede wszystkim ze względu na tematykę (są to więc utwory mówiące o danym regionie) oraz na biografię twórców (twórcami literatury regionalnej są pisarze, którzy urodzili się i/lub wychowali w danym regionie, ewentualnie są z nim w inny sposób silnie związani emocjonalnie); jako trzecie kryterium wymienia się niekiedy język — zastosowanie w utworze gwary lub dialektu². Zachowując dwa pierwsze kryteria, chciałabym dodać do nich jeszcze dwa inne: obieg i adresata, idąc w ogólnych zarysach za tokiem rozumowania Erazma Kuźmy:

Kogo czytają tylko w regionie, ten jest pisarzem regionalnym, i nie mówi to nic o jego wartości. Kogo czytają w całym kraju, ten nie jest pisarzem regionalnym, choćby nawet posługiwał się gwarą śląską czy kaszubską³.

O ile jednak Kuźma zwracał uwagę przede wszystkim na sytuację odbioru oraz działalność lokalnych ośrodków, takich jak uczelnie czy redakcje czasopism, dla mnie istotny będzie „wpisany w tekst” adresat oraz funkcjonowanie lokalnych produkcji literackich na rynku książki. Przedmiotem moich badań będą zatem utwory mówiące o danym terytorium, przeznaczone przede wszystkim dla jego mieszkańców i funkcjonujące w niewielkim, lokalnym obiegu, poza komercyjnymi sieciami księgarni. Teksty tego rodzaju będę określać mianem „literatury lokalnej”.

M. Jimmie Killingsworth twierdzi, że lokalne wspólnoty dyskursu są budowane na zasadzie metonimii, czyli przyległości w przestrzeni; są związane z fizycznym, geograficznym miejscem (w odróżnieniu od innych wspólnot, budowanych na zasadzie metafory)⁴. Dlatego też w moich badaniach, przynajmniej w ich pierwszej fazie, uwzględniam wszystkie teksty, zarówno literaturę piękną, jak i literaturę faktu oraz użytkową, uznając, że są to teksty „zorganizowane wokół działania w konkretnej sytuacji retorycznej”⁵. Tą sytuacją retoryczną jest przynależność do pewnego mikroregionu, z jego specyficznymi uwarunkowaniami, dążeniami i ograniczeniami⁶. Badania literatury lokalnej powinny obejmować zidentyfikowanie i opisanie stałych wzorów pojawiających się w różnych rodzajach tekstów.

² Na to, że kryteria te nie są jasne ani wystarczające, zwracała już uwagę Stefania Skwarczyńska (*Regionalizm a główne kierunki teorii literatury*, „Prace Polonistyczne” 1937, s. 225); komplikacje w definiowaniu literatury regionalnej omawia również Zbigniew Chojnowski, *Literaturoznawstwo regionów (w poszukiwaniu skutecznych perspektyw badawczych)*, [w:] *Nowy regionalizm w badaniach literackich...*, s. 13–28.

³ E. Kuźma, *Współczesny regionalizm jako rodzaj komunikacji literackiej*, „Region Lubelski” 2 (4), 1987, s. 23.

⁴ M.J. Killingsworth, *Discourse Communities: Local and Global*, „Rhetoric Review” 11, 1992, nr 1, s. 111–112.

⁵ J.Z. Lichański, *Badania literatury popularnej. Tezy*, [w:] *Literatura i kultura popularna. Badania i metody*, red. A. Gemra, A. Mazurkiewicz, Wrocław 2014, s. 35.

⁶ Na możliwość takiego rozumienia sytuacji retorycznej i gatunku wskazywali między innymi: S. Foss, *Rhetorical Criticism: Exploration and Practice*, Long Grove 2009, s. 137 oraz

Pierwszym krokiem musi być jednak ustalenie, jak liczny jest zbiór „literatury lokalnej”, jakie problemy pojawiają się przy gromadzeniu i klasyfikowaniu poszczególnych tekstów, oraz opisanie, jak teksty te funkcjonują w obiegu literackim.

Podstawowe pytania, na które będę się starała znaleźć odpowiedź, to:

1. Jak w praktyce wyodrębnić „literaturę lokalną” spośród wszystkich tekstów dotyczących regionu?
2. Jaka jest, pod względem ilościowym, chronologicznym i geograficznym, produkcja literacka w omawianym mikroregionie?
3. Kto wydaje literaturę lokalną i jak wygląda jej obieg?
4. Jakiego typu (gatunku) utwory są najliczniej reprezentowane? Czy widać tu różnice w stosunku do pozostałej „literatury regionalnej”?
5. Jakie są perspektywy badań literatury lokalnej?

Artykuł ten nie przedstawia zatem dogłębnej analizy, lecz jest próbą uporządkowania zebranego materiału i wstępnego rozeznania tematu.

Region

Wyznaczenie granic jakiegokolwiek regionu jest zawsze sprawą dyskusyjną. Równie trudne jest ustalenie kryteriów ich wyodrębniania, jak zwracają uwagę między innymi Zbigniew Chojnowski⁷ i Danuta Konieczka-Śliwińska⁸. Problemy te dotyczą nawet regionów historycznych, o dobrze udokumentowanej historii i tradycji, muszą być więc o wiele większe w przypadku mikroregionu, o którym rzadko myślano jako o terytorium wyraźnie wydzielonym, odróżniającym się od okolicy.

Prowadzone przeze mnie badania obejmowały książki wydawane i funkcjonujące w obiegu w takich miejscowościach, jak: Pruszków, Komorów, Piastów, Grodzisk Mazowiecki, Brwinów, Milanówek i Podkowa Leśna, oraz nieliczne publikacje dotyczące okolicznych wsi (na przykład Radoni, Żukowa, Baranowa). Obszar ten został — roboczo — wyodrębniony na podstawie wzajemnych odwołań i wzmianek: we wspomnieniach mieszkańców Grodziska mowa o spacerach do Podkowy Leśnej czy Milanówka, z kolei mieszkańcy tych miejscowości piszą o wyjazdach do Grodziska i Pruszkowa na zakupy, czasami do pracy lub szkoły. Lokalne przewodniki proponują wycieczki piesze lub rowerowe między tymi miejscowościami. Wzajemne powiązania między nimi są o wiele wyraźniejsze niż odwołania na przykład do historycznie ważnego lokalnego ośrodka, jakim były

W. Benoit, *Generic Elements in Rhetoric*, [w:] *Rhetorical Criticism: Perspectives in Action*, red. J.A. Kuypers, Lanham 2016, s. 64.

⁷ Z. Chojnowski, *op. cit.*, s. 23.

⁸ D. Konieczka-Śliwińska, *Region historyczny w historiografii, dydaktyce historii i edukacji szkolnej. Przegląd stanowisk i propozycji delimitacji*, „Klio” 16, 2011, nr 1.

Błonie. Rzadko wzmiankowany jest także Ożarów, leżący mniej więcej w takiej samej odległości od Pruszkowa jak Komorów.

Te wzajemne powiązania znajdują odzwierciedlenie w zbiorach lokalnych bibliotek. W Bibliotece Publicznej Gminy Grodzisk Mazowiecki zgromadzono lokalne wydawnictwa z Milanówka, Pruszkowa i Brwinowa, nie ma natomiast ani jednej książki dotyczącej Ożarowa, Błoni czy Mszczonowa, a Żyrardów pojawia się w katalogu tematycznym książek tylko raz (jest to praca dotycząca ogólnie strajków robotniczych⁹). Podobne prawidłowości dotyczą innych, także mniejszych, bibliotek mikroregionu: biblioteka w Milanówku ma w swoich zasobach wydawnictwa lokalne z Grodziska i Pruszkowa, ale nie z Ożarowa; biblioteka w Ożarowie nie ma z kolei książek o Milanówku, Podkowie Leśnej ani Grodzisku. W Mszczonowie lokalna biblioteka nie ma w swoich zbiorach ani jednej książki o Grodzisku, Milanówku, Podkowie Leśnej ani Pruszkowie, a dwie książki lokalnych autorów o historii Mszczonowa nie figurują w zasobach żadnej z lokalnych bibliotek omawianego mikroregionu.

Wytlumaczeniem silnych związków między omawianymi miejscowościami jest bardzo dobra sieć połączeń komunikacyjnych. Piastów, Pruszków, Brwinów, Milanówek i Grodzisk leżą na trasie kolei warszawsko-wiedeńskiej, a Pruszków, Komorów, Podkowa Leśna, Milanówek i Grodzisk są połączone torami kolejki Warszawskiej Kolei Dojazdowej (WKD; dawniej EKD — Elektryczne Koleje Dojazdowe). Podstawowym kryterium wyodrębnienia mikroregionu okazuje się więc sieć komunikacyjna, która doprowadziła do wykształcenia się ścisłych związków, również kulturowych, między poszczególnymi miejscowościami.

Pod względem administracyjnym omawiany obszar stanowi część powiatów grodziskiego i pruszkowskiego. Do roku 1948 wchodził w skład powiatu błońskiego. Warto przytoczyć także inne, nieoficjalne podziały administracyjne. Podczas wojny w nomenklaturze Gwardii Ludowej/Armii Ludowej tereny te mieściły się w Okręgu 2 Warszawa Lewa Podmiejska, w ramach którego wyodrębniono Teren numer 1 (Włochy–Pruszków–Żyrardów). W nomenklaturze Armii Krajowej ośrodki Grodzisk Mazowiecki, Milanówek i Brwinów należały do Obwodu Błonie, podczas gdy Pruszków mieścił się w Obwodzie VII Okręgu Warszawa¹⁰. W 1961 roku, w artykule dotyczącym walki z „reakcyjnym podziemiem”, zostaje przywołana jeszcze inna nazwa:

Warto zaznaczyć, iż np. pow. Grodzisk — w szczególności zaś odcinek Podkowa Leśna–Milanówek, w latach 1945–1947 znany był pod kryptonimem „małego Londynu”. Na tym

⁹ A. Leszczyński, *Anatomia protestu: strajki robotnicze w Olsztynie, Sosnowcu i Żyrardowie sierpień–listopad 1981*, Warszawa 2006.

¹⁰ Por. np. J.Z. Sawicki, *VII Obwód Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej „Obroza”*, Warszawa 1990; J. Gozdawa-Gołębiowski, *Obszar Warszawski Armii Krajowej*, Lublin 1992; T. Sowiński, *Jedwabna konspiracja: ośrodek Milanówek „Mielizna” w strukturach obwodu Błonie „Bazant” Armii Krajowej*, Warszawa 1988; W. Ważniewski, *Na przedpolach stolicy 1939–1945*, Warszawa 1974.

bowiem terenie przebywało, konspirowało się i działało b. dużo przywódców i organizatorów podziemia zbrojnego (AK, WIN, NZW)¹¹.

Określenie „Mały Londyn”, przez autora artykułu traktowane jako obelga, było i jest z dumą przyjmowane przez mieszkańców tych okolic (na przykład wydana w roku 2004 książka ukazująca dzieje Milanówka podczas II wojny światowej nosi tytuł *Milanówek — „Mały Londyn”*¹²). Do „Małego Londynu” nie zaliczał się oczywiście Pruszków ani Żyrardów. Współczesną nazwą, funkcjonującą jednak w obiegu oficjalnym, a nie potocznym, jest „Podmiejskie Trójmiasto Ogrodów” — inicjatywa łącząca trzy gminy: Brwinów, Milanówek i Podkowę Leśną.

Żaden z istniejących oficjalnych czy półoficjalnych podziałów administracyjnych nie wyodrębniał zatem tego mikroregionu w takich granicach, w jakich jest on omawiany w tej pracy. Pojmowany w ten sposób „region” ma charakter płynny, dynamiczny — jak jednak wskazywał Z. Chojnowski, tylko tak można uwzględnić wielość kształtujących go czynników i uniknąć zbytnich uproszczeń, prowadzących do fałszywych wniosków¹³.

Teksty

Przedmiotem badania były książki wydane w omawianym mikroregionie w latach 1989–2016. Brałam pod uwagę wyłącznie publikacje drukowane (nie e-booki). Niektóre z nich w klasyfikacji Biblioteki Narodowej są opisane jako „brozury”. Tego rodzaju druki uwzględniałam, jeśli w lokalnym obiegu funkcjonują one jako książki, a nie jako druki ulotne — na przykład są wypożyczane w bibliotece — albo też w kolejnym, rozszerzonym wydaniu uzyskały postać książki (na przykład opracowanie poświęcone działalności Armii Krajowej w Grodzisku Mazowieckim¹⁴ w pierwszym wydaniu miało formę broszury, w drugim zaś jest opisane jako książka).

Aby zorientować się, jak liczny jest zbiór „literatury lokalnej” oraz ile książek ukazywało się w poszczególnych latach i miejscowościach, należało wyodrębnić publikacje tego typu spośród całej bibliografii regionu. Bibliografię tę skompletowałam na podstawie katalogów Biblioteki Narodowej, WorldCat i Nukat, Mazowieckiej Biblioteki Cyfrowej, katalogów bibliotek lokalnych, odwiedzania lokalnych imprez i jarmarków, kiosków parafialnych, śledzeniu lokalnej prasy i zasobów internetowych. Spośród blisko 200 książek, które ostatecznie znalazły

¹¹ R. Halaba, *Z dziejów walk z reakcyjnym podziemiem w woj. warszawskim w latach 1945–1947*, „Notatki Płockie” 6, 1961, nr 20, s. 14.

¹² *Milanówek — „Mały Londyn”*, oprac. A. Pettyn, Milanówek 2004.

¹³ Zob. Z. Chojnowski, *op. cit.*, s. 23.

¹⁴ R.J. Chmielewski, J. Kowalczyk, J. Sobieraj, *Ośrodek Armii Krajowej „Gąbka”-„Osa”*: Grodzisk Mazowiecki w obwodzie „Bazant”, Grodzisk Mazowiecki 1991 (wyd. 1) i Podkowa Leśna-Grodzisk Mazowiecki 1994 (wyd. 2).

się w mojej bazie, 10 nie było odnotowanych w żadnych katalogach oprócz lokalnych bibliotek.

Pierwszym kryterium wyróżniania literatury lokalnej była podejmowana w utworze tematyka. Wątpliwości mogły się tutaj pojawiać na przykład w wypadku biografii: książka napisana przez miejscowego autora i wydana przez małe, lokalne wydawnictwo mogła dotyczyć życia osoby tylko przez krótki czas związanej z daną miejscowością (przykładem może być biografia Leonida Teligi wydana w Grodzisku Mazowieckim¹⁵). Tematyka takiego utworu nie jest, ściśle rzecz biorąc, „lokalna”, najczęściej jednak życie takiej postaci jest ukazywane przez pryzmat jej związków z danym miejscem. Jeśli takie książki spełniały kolejne kryteria dotyczące autora, wydawnictwa i obiegu, zaliczałam je do literatury lokalnej.

Następne kryterium dotyczyło osoby autora (wewnątrztekstowego), który powinien zaznaczać swoje emocjonalne i/lub biograficzne związki z danym miejscem. W przypadku literatury lokalnej ważne było również, że autor zakłada istnienie takich związków także w przypadku odbiorców. Utwory lokalne są wyraźnie adresowane do audytorium, które ma pewną wiedzę na temat opisywanej okolicy (na przykład zna układ ulic w danej miejscowości, charakterystyczne budynki, cechy terenu), a tematy ściśle miejscowe są dla niego najbardziej interesujące. Odbiorca literatury lokalnej nie szuka w niej refleksji na tematy ogólne ani prawd uniwersalnych, ale przede wszystkim chce skonfrontować to, co przeczytał, z rzeczywistością, którą widzi za oknem lub którą zna z własnych wspomnień czy rodzinnych opowieści. Takiej postawy często domaga się od czytelnika autor:

Czytelnikowi pozostawiam porównanie dynamiki rozwoju Grodziska w dwudziestoleciu międzywojennym, jego problemów, sukcesów i porażek z rozwojem Grodziska obserwowanym w czasie ostatnich dwudziestu lat. Mam nadzieję, że Państwo, czytając ten tomik, podzielili ze mną przyjemność z przeniesienia się myślami do Grodziska naszych rodziców i dziadków¹⁶.

Wyklucza to więc z literatury lokalnej wszelkie publikacje naukowe, raporty i studia przypadków, w których zdarzenia lub miejsca zostały opisane wyłącznie z perspektywy badawczej, jako przykłady szerszych zjawisk. Wyłącza także z jej obszaru utwory, w których kwestie lokalne są jedynie pretekstem do ukazania refleksji uniwersalnych. Oczywiście w przypadku licznych publikacji takie rozróżnienie może być bardzo problematyczne. Aby zrozumieć humor zawarty w wydanej przez lokalne stowarzyszenie książeczce *Makówka z Milanówka* (2003), zawierającej wiersze Macieja Słomczyńskiego, nie jest potrzebna znajomość lokalnego kontekstu; książka będzie w takim samym stopniu bawić mieszkańców Milanówka jak czytelników, którzy nigdy o tej miejscowości nie słyszeli. Jednocześnie jednak publikacja jest wyraźnie adresowana do „dzieci z Milanów-

¹⁵ W. Śleszyńska, *Oczy pełne morza: Leonid Teliga i jego miasto — Grodzisk Mazowiecki*, Grodzisk Mazowiecki 2010.

¹⁶ S.P. Wszyński, *Grodzisk Mazowiecki 1918–1939*, Warszawa-Grodzisk Mazowiecki 2016, s. 114–115.

ka”: „zawiera ilustracje wykonane wyłącznie przez uczniów milanowskich szkół podstawowych”¹⁷, została wydana przez lokalne stowarzyszenie i była sprzedawana podczas Dni Milanówka oraz „w milanowskich księgarniach i kioskach przy stacji PKP”¹⁸ — nigdy nie trafiła na rynek ogólnokrajowy. Mimo więc że tematyka książki w zasadzie nie jest lokalna, tego rodzaju publikacje również brałam pod uwagę w moich badaniach.

Wiąże się to z kolejnym kryterium: obiegiem. Do literatury lokalnej zaliczałam książki publikowane przez małe wydawnictwa, lokalne stowarzyszenia, instytucje lub władze i wyraźnie adresowane do miejscowego odbiorcy. Literaturą lokalną w tym rozumieniu nie są zatem dzieła pisarzy funkcjonujących w obiegu krajowym i przeznaczone dla „ogólnokrajowego” odbiorcy. Rozróżnienie to sygnalizował E. Kuźma, zwracając uwagę, że „komunikacja literacka może być nastawiona na komunikację w obrębie przestrzeni nadania bądź na przekazywanie komunikatu do cudzych przestrzeni nadania”¹⁹. Badacz podkreślał też różnicę między pisarzami, którzy „nastawieni byli na komunikację ogólnokrajową i protestowali przeciw próbom narzucenia im kodów miejscowych i ograniczenia komunikacji do miejscowej publiczności literackiej”, a twórcami „mniej znacznymi”²⁰. Do literatury lokalnej w tym rozumieniu nie zaliczają się więc na przykład *Zachód słońca w Milanówku* (2002) Jarosława Marka Rymkiewicza, *Pod Akacjami* (1984) Jarosława Iwaszkiewicza ani nawet *Dziennik okupacyjny* (2000) Stanisława Rembeka.

Warto też zauważyć, że „literatura lokalna” jest zasadniczo adresowana do czytelników dorosłych. Spośród wszystkich publikacji odnotowanych w mojej bazie literatury omawianego mikroregionu jedynie dwie są przeznaczone dla dzieci: wspomniana już *Makówka z Milanówka* oraz *Legenda o obwołaniu Grodziska miastem z dawnych podań wiernie spisana* (2012) Łukasza Nowackiego²¹. Jest to o tyle ciekawe, że o „małych ojczyznach” mówi się często w kontekście kształtowania postawy lokalnego patriotyzmu u dzieci i młodzieży. Nie przekłada się to jednak, jak widać, na liczbę publikacji.

Lokalne publikacje nie funkcjonują w zwykłym, komercyjnym obiegu — nie są sprzedawane w księgarniach, nawet tych internetowych (z wyjątkiem rzadkich sytuacji, kiedy miejscowy księgarz lub właściciel kiosku wstawi książkę do swojego sklepu). Publikacje takie są rozdawane lub sprzedawane podczas imprez, czasami w kioskach parafialnych, ośrodkach kultury lub bibliotekach lub też — niezbyt często — rozpowszechniane w sprzedaży bezpośredniej. Lokalne biblio-

¹⁷ M. Słomczyński, *Makówka z Milanówka*, Milanówek 2003, s. 3.

¹⁸ A. Pettyn, *Joe Alex dla najmłodszych, czyli — „Makówka z Milanówka”*, „Biuletyn Miasta Milanówka” 2003, nr 9, s. 15.

¹⁹ E. Kuźma, *op. cit.*

²⁰ *Ibidem.*

²¹ Ł. Nowacki, *Legenda o obwołaniu Grodziska miastem z dawnych podań wiernie spisana*, Grodzisk Mazowiecki 2012.

grafie często znajdują się na oficjalnych stronach internetowych miejscowości, bibliotek lub stowarzyszeń. Ani urzędy, ani inne instytucje nie prowadzą jednak ciągłej sprzedaży tych książek.

Nakład takich publikacji jest trudny do ustalenia, ponieważ informacje te rzadko są upubliczniane. Na podstawie danych z Biuletynów Informacji Publicznej, wywiadów w Urzędzie Miasta w Grodzisku Mazowieckim oraz sprawozdań lokalnych stowarzyszeń można wywnioskować, że najczęściej książki lokalne ukażą się w nakładzie 300–600 egzemplarzy. Książki wydawane przez lokalne władze (miasta, gminy lub starostwa), przeznaczone do rozdawania w charakterze upominków promocyjnych, mogą mieć nakład od 1000 do 3000 egzemplarzy.

Oczywiście kwestię obiegu komplikują publikacje cyfrowe. Wiele lokalnie wydawanych książek jest dostępnych w postaci e-booków na oficjalnych stronach urzędów miast lub gmin, a także w bibliotekach cyfrowych. Nadal jednak są to publikacje adresowane do audytorium mającego zdecydowanie „lokalną” wiedzę i zainteresowania. Naturalnie istnieją też utwory mające podwójnego adresata, na przykład wydawane lokalnie przewodniki turystyczne, teoretycznie kierowane do audytorium zamiejscowego, ale w praktyce często mające za zadanie zbudować nowy, lepszy obraz miejscowości w oczach jej mieszkańców. Publikacje dotyczące historii lokalnych Żydów są pisane przede wszystkim z myślą o współczesnych mieszkańcach Pruszkowa lub Grodziska i mogą zawierać podstawowe informacje o języku i kulturze żydowskiej (na przykład uproszczone „abecadło języka jidysz”), ale równocześnie być adresowane do osób z Izraela lub Ameryki, szukających śladów po swoich rodzinach²².

Lokalny ruch wydawniczy

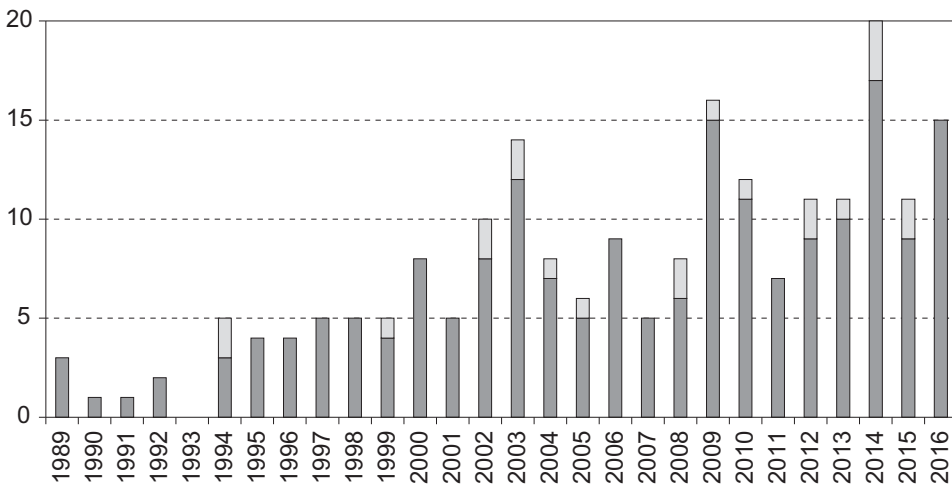
Rok 1989 — na co wskazuje między innymi Elżbieta Rybicka²³ — otworzył nową sytuację dla literatury regionalnej oraz zapoczątkował bardzo dynamiczny rozwój lokalnych czasopism i instytucji; od tego momentu widoczny jest także wyraźny wzrost zainteresowania tematyką lokalną. Oczywiście publikacje, które można według przedstawionych kryteriów zaliczyć do „literatury lokalnej”, ukazywały się również wcześniej, w latach dziewięćdziesiątych XX wieku zaczęto ich jednak wydawać zdecydowanie więcej, wtedy też — dzięki wydestaniu się komunikacji literackiej spod oficjalnej kontroli²⁴ — zaczął się ponadto kształtować lokalny obieg literatury.

²² Przykładem takiej publikacji jest książka Mariana Skwary *Pruszkowscy Żydzi. Sześć dekad zamkniętych zagładą*, Pruszków 2007. „Abecadło języka jidysz” znajduje się na stronie 53; książka zawiera spis treści w języku angielskim oraz tytuł i część podpisów w języku hebrajskim.

²³ E. Rybicka, *Wprowadzenie. Region — rzeczywistość wyobrażona*, [w:] *Nowy regionalizm w badaniach literackich...*, s. 5–6.

²⁴ E. Kuźma, *op. cit.*

W latach 1989–2016 w omawianym mikroregionie ukazało się około 200 książek, które według podanych kryteriów zaliczają się do literatury lokalnej: są to 192 osobne tytuły, jeśli natomiast liczyć drugie i kolejne wydania, liczba książek wzrosła do 208. Widoczna jest wyraźna tendencja wzrostowa: w latach 1989–1995 ukazywało się rocznie do 4 książek, w latach 1996–2002 — od 4 do 10, w latach 2003–2009 — od 4 do 16, a w latach 2010–2016 — od 7 do 20.

Wykres 1. Liczba publikacji lokalnych w omawianym mikroregionie w poszczególnych latach (jaśniejszym kolorem oznaczono drugie i kolejne wydania)

Źródło: opracowanie własne.

Nasuwa się pytanie, czy istnieje zależność między wzrostem liczby publikacji w danym roku a datami wyborów samorządowych — wydawanie tego typu książek może wszak być elementem kampanii wyborczej. Taka zależność, o ile można wysnuwać wnioski na podstawie tak niewielkiego zbioru, nie jest jednak wyraźnie widoczna. W roku 2002 ukazało się 10 publikacji (wliczając drugie wydania) — jest to nieznacznie więcej niż w roku poprzednim (5), ale mniej niż w kolejnym (14). W 2006 również widać niewielki wzrost w stosunku do poprzedniego roku (odpowiednio 9 i 6 publikacji). Być może pewna mobilizacja nastąpiła w latach 2009 i 2010, kiedy ukazało się odpowiednio 16 i 12 książek, podczas gdy w następnym, powyborczym, roku już tylko 7. Rok 2014 miał rekordową liczbę publikacji (20), podczas gdy w roku następnym było ich tylko 11. Rokiem, w którym wydano wyraźnie więcej książek, był jednak również rok 2003 (14 publikacji). Wpływ wyborów samorządowych na liczbę publikacji nie jest zatem wykluczony, ale nie jest czynnikiem decydującym. Prawdopodobnie dzieje się tak dlatego, że wydawanie literatury lokalnej stanowi — jeśli w ogóle — element kampanii wyborczej tylko lokalnych ugrupowań lub kandydatów, najczęściej tych, którzy aktualnie są u władzy i starają się o wybór na następną kadencję. Żadna z ogólno-

krajowych partii politycznych wystawiająca w lokalnych wyborach swoich kandydatów nie podjęła działań polegających na finansowaniu lokalnych publikacji. Prawdopodobnie wzrost liczby publikacji po roku 2005 można natomiast wiązać z wykorzystaniem przez gminy funduszy europejskich — na licznych książkach widnieją adnotacje, że ich publikacja została sfinansowana z takich właśnie źródeł.

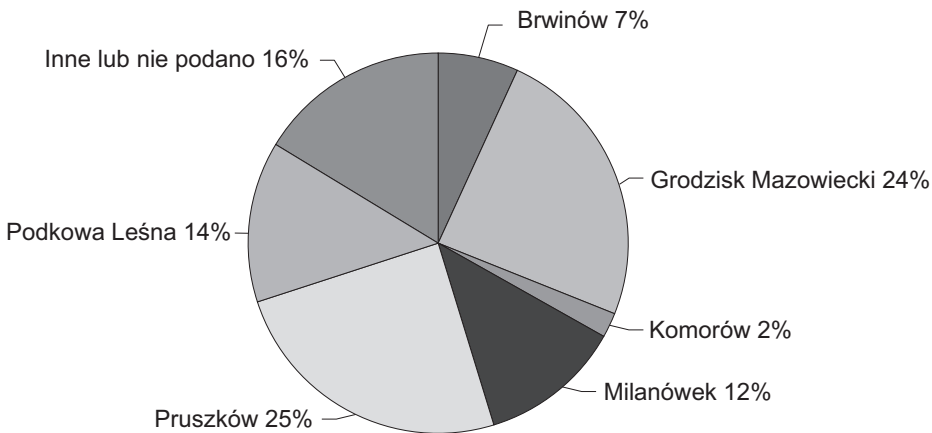
Rozkład geograficzny publikacji pokazuje zależność między wielkością ośrodka a liczbą publikacji, chociaż większa liczba mieszkańców nie przekłada się wprost na liczbę wydawanych książek. Najwięcej publikacji — odpowiednio 25% i 24% — ukazało się w Pruszkowie (około 60 tysięcy mieszkańców) i Grodzisku Mazowieckim (około 40 tysięcy mieszkańców). W Milanówku (około 15 tysięcy mieszkańców) ukazało się 12% publikacji, co stanowi względnie niewielką różnicę w stosunku do Podkowy Leśnej (około 4 tysiące mieszkańców i 14% publikacji). W Brwinowie opublikowano 7% odnotowanych w bazie książek; pozostałe publikacje wyszły drukiem w mniejszych ośrodkach lub też nie mają określonego miejsca wydania. Chociaż w zdecydowanej większości miejsce wydania pokrywa się z tematyką książki (to znaczy publikacje o Milanówku są drukowane w Milanówku itd.), zdarzają się wyjątki od tej zasady — na przykład niektóre książki o Podkowie Leśnej zostały wydane w Grodzisku, a jedna z książek o Milanówku — w Podkowie Leśnej. Niekiedy zdarza się, że jako miejsce wydania jest podany adres drukarni (prawdopodobnie wybieranej ze względu na niską cenę usług) — w adresach wydawniczych pojawiają się więc takie miejsca, jak Bydgoszcz, Kraków czy Międzychód, niemające żadnego związku z treścią książki lub biografią autorów.

Określenie, kto odpowiada za wydanie danej książki, w przypadku literatury lokalnej nieraz okazuje się trudne. Często jako „wydawca” podawany jest zakład poligraficzny, który wydrukował książkę, nawet jeśli za jej przygotowanie odpowiadała inna instytucja. Czasami jako wydawca są jednocześnie podawane urząd miasta lub gminy, lokalne stowarzyszenie i drukarnia. Przedstawione dalej statystyki są więc zapewne obciążone dużym błędem, niemniej jednak można na ich podstawie zaryzykować wysunięcie kilku ogólnych wniosków.

Najwięcej książek (20%) ukazało się dzięki staraniom lokalnych klubów i stowarzyszeń. Są wśród nich zarówno stowarzyszenia „przyjaciół” czy też „miłośników” danej miejscowości (najbardziej aktywne z nich to Towarzystwo Miłośników Milanówka — od 2015 roku funkcjonujące pod nazwą Milanowskie Towarzystwo Letnicze — oraz Towarzystwo Przyjaciół Miasta Ogrodu Podkowa Leśna), jak i towarzystwa opieki nad zabytkami (na przykład Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Koło w Brwinowie), kluby sportowe (Klub Żeglarski Czysty Wiatr Grodzisk Mazowiecki) oraz wiele innych stowarzyszeń o rozmaitych profilach działalności. Niemal tyle samo książek (19%) zostało wydanych przez lokalne biblioteki — najbardziej aktywna jest tu Książnica Pruszkowska. Z inicjatywy zaś lokalnych władz — urzędów miejskich, urzędów gmin, starostwa — zostało wydanych 14% książek. Ośrodki kultury są podane jako wydawca w 5% książek, a muzea i ar-

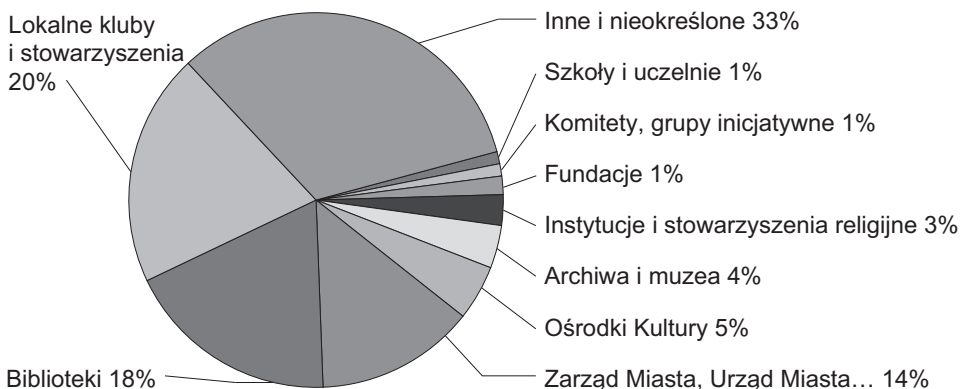
chiwa — 4%. Po 1% przypada na szkoły i uczelnie, instytucje i stowarzyszenia religijne oraz specjalnie powołane komitety i grupy inicjatywne. Pozostałe publikacje albo nie mają określonego wydawcy, albo też jest to zakład poligraficzny lub małe, lokalne wydawnictwo.

Można zauważyć, że w każdej miejscowości znajduje się jedna instytucja „wyspecjalizowana” w publikowaniu literatury lokalnej. Jej staraniem ukazuje się duża część książek, pozostali wydawcy zaś mają zdecydowanie mniejsze udziały. Spośród wszystkich publikacji o Pruszkowie blisko dwie trzecie zostały opublikowane przez Książnicę Pruszkowską; połowę książek o Podkowie Leśnej wydało Towarzystwo Przyjaciół Miasta Ogrodu Podkowa Leśna; w Milanówku około jedna

Wykres 2. Publikacje lokalne według miejsca wydania

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 3. Wydawcy literatury lokalnej

Źródło: opracowanie własne.

trzecia książek została wydana staraniem Towarzystwa Miłośników Milanówka (Milanowskiego Towarzystwa Letniczego); w Grodzisku natomiast najwięcej pozycji ukazuje się dzięki różnym organom władz samorządowych, przede wszystkim Urzędu Miejskiego.

Typy, gatunki i funkcje

Lokalna literatura obejmuje szeroki przekrój rodzajów i gatunków literackich (z wyjątkiem dramatu; nie trafiłam na ani jeden przykład opublikowanej lokalnej sztuki, chociaż takie scenariusze są tworzone na przykład przez nauczycieli na potrzeby szkolnych przedstawień). Ukazują się zarówno dzieła fikcji literackiej, jak i literatura faktu (z przewagą tej drugiej); publikowane są tomiki poezji, felietony, a także poradniki, przewodniki i albumy fotografii lub rysunków.

Zdecydowanie najliczniejszą grupę tworzą różnego rodzaju książki opowiadające o lokalnej historii. Blisko 40% to publikacje przedstawiające dzieje — lub pewien okres z dziejów — danej miejscowości, z czego nieco mniej niż połowa to wydawnictwa „jubileuszowe”, prezentujące historię danej organizacji lub instytucji (na przykład Ochotniczej Straży Pożarnej, drużyny harcerskiej, klubu sportowego czy szkoły) z okazji okrągłej rocznicy jej powstania. Na tę charakterystyczną cechę literatury lokalnej — występowanie licznych tekstów „okolicznościowych”, w których zjazdy, jubileusze lub inne rocznice stają się przyczyną powstania książki i określają sposób jej funkcjonowania — zwracała uwagę Małgorzata Mikołajczak²⁵. Dalsze 14% stanowią wspomnienia lub pamiętniki, a 15% — biografie. Książki mające formę przewodników turystycznych to około 11% publikacji, albumy — 6%. Osobną grupę tworzą wydawnictwa o charakterze reklamowym — książki poświęcone ogólnej prezentacji danej miejscowości, wydawane najczęściej przez władze samorządowe. W badanej przeze mnie grupie tekstów tego typu publikacje stanowiły około 8%.

Mimo wątpliwości, czy można je określić mianem „literatury”, zdecydowałam się uwzględnić je w analizie z dwóch powodów. Po pierwsze, w tego typu książkach pojawiają się często, chociaż w skróconej i uproszczonej formie, te same narracje co w publikacjach „literackich”. Wydawnictwa reklamowe wyraźnie czerpią z twórczości lokalnych autorów, ale wpływ jest widoczny także w odwrotnym kierunku: fakty lub opowieści rozpropagowane przez promocyjny folder zaczynają częściej pojawiać się w historiach opowiadanych przez lokalnych twórców. Po drugie, publikacje „literackie” również mogą pełnić funkcję perswazyjną — często zresztą zawierają mniej lub bardziej wyraźne podziękowania lub pochwały pod adresem władz lub instytucji, które wspomogły wydanie książki

²⁵ M. Mikołajczak, *Dyskurs regionalistyczny we współczesnym (polskim) literaturoznawstwie — pytania o status, poetykę i sposób istnienia*, [w:] *Nowy regionalizm w badaniach literackich...*, s. 37.

(na przykład na stronie redakcyjnej zbioru wspomnień wydanego przez autorkę z Grodziska widnieje informacja: „Książka powstała z inspiracji Burmistrza miasta Grodzisk Mazowiecki Pana Grzegorza Benedyckińskiego”²⁶). Publikacja, która z pozoru nie ma żadnego wydźwięku reklamowego czy propagandowego, zyskuje więc taki podtekst.

Jednocześnie jednak władze samorządowe na ogół — przynajmniej w sferze deklaracji — nie uznają publikowania literatury lokalnej za narzędzie marketingu terytorialnego. *Strategia promocji gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2014–2016*²⁷ wśród podejmowanych działań nie wymienia ani razu wydawania książek (z wyjątkiem „przewodników po gminie”). Wspomina się o drukowaniu ulotek i informatorów, ale już nie albumów czy pamiętników. Mimo więc, że Urząd Miejski finansuje tego typu publikacje, najwyraźniej nie uważa ich za istotne narzędzie budowania wizerunku miasta. Wydzielenie z obszaru literatury lokalnej tekstów służących promocji miasta (lub też związanych z nim zakładów bądź instytucji) nie byłoby zatem proste. Wiele publikacji powstaje na styku tendencji oddolnych (zamiłowań autorów, ich chęci i potrzeby dzielenia się wspomnieniami) i odgórnych oddziaływań władzy.

Drugą grupą tekstów, które być może należałoby wyłączyć z obszaru literatury lokalnej, są publikacje składające się w dużej części z wycień — najczęściej nazwisk (członków organizacji, nauczycieli z lokalnej szkoły itp.). Na przykład w książce *Oświata grodziska wczoraj i dziś* (2013)²⁸ mamy rozdziały prezentujące poszczególne placówki — szkoły i przedszkola — oraz spis wszystkich pracowników oświaty w latach 1990–2013: nauczycieli oraz pracowników administracji i obsługi. Z jednej strony publikacja ma więc strukturę informatora, z drugiej jednak — w zamyśle twórców raczej nie ma pełnić takich funkcji: brakuje danych kontaktowych placówek, nie podaje się ich numerów telefonów ani adresów stron internetowych, nie pisze się o zasadach rekrutacji. Sposób funkcjonowania tej książki w lokalnym środowisku wskazuje, że ma ona przede wszystkim charakter pochwalny. Wymienienie wszystkich „zasłużonych” osób staje się kwestią najważniejszą — chodzi o to, aby każdy mógł pokazać rodzinie i znajomym swoje nazwisko i mieć poczucie, że znalazł się w gronie wybitnych postaci.

Funkcja ta jest jeszcze wyraźniej widoczna w przypadku książek o tematyce mniej aktualnej. Publikacja przedstawiająca historię harcerstwa w Pruszkowie²⁹ również składa się w dużej części z list nazwisk: wymienieni są członkowie

²⁶ A. Szafrńska, *W pamięci zapisane. Grodzisk Mazowiecki — wspomnienia różne*, Grodzisk Mazowiecki 2011, s. 2.

²⁷ *Strategia promocji gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2014–2016*, <https://bit.ly/36OlwR3> (dostęp: 25.08.2017).

²⁸ *Oświata grodziska wczoraj i dziś*, red. K. Jezierska et al., Grodzisk Mazowiecki 2013.

²⁹ T. Jaros, *W służbie Bogu i Polsce: z kart historii harcerstwa w Pruszkowie w latach 1911–1939*, Pruszków 2004. Trudno podać, jaki procent całości publikacji zajmują te wycięcia, ponieważ przyjmują one różną formę (wycięcia w tekście ciągłym, wypunktowane listy, podpisy przy zdjęciach); szacuję jednak, że jest to około 40–50%.

wszystkich przedwojennych drużyn, a także obozy letnie i ich uczestnicy. Listy, wyliczenia i enumeracje pełnią w literaturze lokalnej bardzo ważną funkcję i nie mają wartości czysto informacyjnej, sądzę zatem, że tego typu tekstów nie należy pochopnie uznawać za „nieliterackie”. Książki opisane w katalogach bibliotecznych jako „informatory” mogą być tak naprawdę laudacjami miejsc lub instytucji.

Przedstawione statystyki odnośnie do gatunków są, rzecz jasna, bardzo umowne, a przy ich opracowaniu trzeba było brać pod uwagę różnego rodzaju problemy. Zdarza się, że w jednej książce są zamieszczone rozmaite teksty — na przykład w tomie *Milanówek: pamięć i fascynacja*³⁰ zawarto artykuły popularnonaukowe, felietony, biogramy oraz fragmenty pamiętnika. W takich przypadkach starałam się ustalić, jakie gatunki przeważają w antologii i jaką funkcję taki zbiór pełni jako całość. Inne teksty są z kolei trudne do zaklasyfikowania albo też ich opis w katalogach bibliotecznych może budzić zastrzeżenia. Na przykład publikacje nazywane „informatorem” często nie przekazują zbyt wielu informacji (jak telefony, adresy stron internetowych, godziny pracy urzędów itp.), ale służą skrócowemu przedstawieniu historii miasta i/lub budowaniu jego wizerunku; kreują pewną wizję — na przykład miasta nowoczesnego i tętniącego życiem (jak w przypadku Grodziska) albo eleganckiego, cichego letniska (jak w wypadku Podkowy Leśnej lub Milanówka).

Przedstawione klasyfikacje gatunkowe są zatem bardzo umowne. Komplikuje je jeszcze jedna wyraźnie widoczna tendencja literatury lokalnej — jej zamiłowanie do szerokich, wielogłosowych narracji czy może raczej do tworzenia dzieł ukazujących nie pewien wycinek rzeczywistości, ale jej pełną panoramę. Jest to też cecha, która znacząco odróżnia literaturę lokalną od regionalnej, zwłaszcza od nurtu nowego regionalizmu, który przedstawia miejsca z perspektywy bardzo osobistej, często w migawkowych ujęciach: obraz jednego sklepu, jednej kamienicy czy jednego podwórka zastępuje opis całego miasta, społeczności, epoki³¹. Literatura lokalna częściej niż synekdochę stosuje natomiast enumerację: obraz miasta jest budowany poprzez wyliczenia wszystkich pamiętanych przez autora sklepów, ulic, domów, rodzin; obraz szkoły — przez wyliczenia nazwisk nauczycieli, pracowników, kolegów; opis domu czy kościoła będzie zawierać raczej dokładną ewidencję mebli i sprzętów niż próby uchwycenia ulotnych wrażeń czy atmosfery. Stąd też zapewne wynika szczególna skłonność literatury lokalnej do tworzenia publikacji „encyklopediopodobnych” — dzieł, w których bardzo różnorodny materiał (wspomnienia, opowiadania, anegdota, fragmenty popularnonaukowe) jest zaprezentowany w formie osobnych haseł, czasami uporządkowanych w kolejności alfabetycznej³². Innym przejawem dążenia do przekazania jak najpełniejszego,

³⁰ *Milanówek: pamięć i fascynacja*, oprac. A. Pettyn, Milanówek 2014.

³¹ Por. E. Konopczyńska-Tota, *Od miejsca pamięci do miejsca autobiograficznego. Miasto w prozie Ingi Iwasów*, „Białostockie Studia Literaturoznawcze” 3, 2012, s. 109–125.

³² Szerzej omawiam to zagadnienie w artykule *Lokalne „encyklopedie”. Próba rozpoznania zagadnienia na przykładzie literatury Mazowsza Zachodniego*, [w:] *Przyjemność (z) czytania. Pamięci profesora Tadeusza Żabskiego*, red. A. Gemra, Wrocław 2018, s. 307–317.

całościowego obrazu jest spisywanie lokalnych historii „od założenia miasta” do chwili obecnej. Tego typu „panoramyczne” dzieła często będą więc łączyć cechy różnych gatunków albo też fragmenty napisane w różnych stylach i konwencjach.

Wnioski i perspektywy

Zaprezentowane rozważania są jedynie wstępnym omówieniem problematyki literatury lokalnej, jednak nawet te pierwsze, rozpoznawcze badania pozwalają na sformułowanie kilku wniosków. Przede wszystkim liczba lokalnych publikacji wyraźnie wzrasta, wzrasta również liczba zaangażowanych w ich wydawanie instytucji i organizacji. Zainteresowanie tego typu publikacjami jest w miejscowym środowisku bardzo duże; ich nakłady rozchodzą się szybko i w mediach społecznościowych często można znaleźć wpisy osób intensywnie poszukujących książek, których nie mogły lub nie zdążyły kupić podczas lokalnych imprez. Wydaje się też, że można zauważyć coraz większą różnorodność gatunkową lokalnych publikacji — chociaż nadal dominują wśród nich wspomnienia i wydawnictwa jubileuszowe, pojawiają się również fabularyzowane biografie, zbiory fraszek czy bajki.

Aby uzyskać pełniejszy obraz literatury lokalnej, konieczna jest praca na wielu różnych poziomach: zbieranie informacji (brakuje zwłaszcza danych dotyczących nakładów), udoskonalanie klasyfikacji i taksonomii, badania oddziaływań między literaturą lokalną a „ogólnonarodową”, wreszcie lepsze poznanie obiegu, w których funkcjonują tego rodzaju publikacje. Ogromne pole badawcze stanowią zagadnienia lokalnej prasy i innych mediów, zwłaszcza internetu, oraz lokalnych organizacji i ich roli w upowszechnianiu literatury. Ciekawe byłoby również opracowanie zarysu historycznego literatury lokalnej: jakie zmiany zachodziły w jej obrębie? Czy któreś gatunki, tendencje, style, zakresy tematyczne wyraźnie zyskiwały bądź traciły na popularności?

Niektóre wyniki tych rozpoznawczych badań były dość zaskakujące. Zastanawia na przykład niemal całkowity brak wśród lokalnych publikacji książek przeznaczonych dla dzieci i młodzieży, mimo że zarówno w podstawach programowych, jak i statutach szkół i organizacji bardzo często znajdują się zapisy o krzewieniu wiedzy na temat „małej ojczyzny” i postaw lokalnego patriotyzmu. Nie do końca jasne jest, jak pojmują rolę lokalnej literatury władze samorządowe: z jednej strony często finansują one tego typu wydawnictwa i organizują promujące je imprezy, z drugiej zaś nie wspominają o nich w oficjalnych dokumentach, nie przedstawiają wykazów opublikowanych książek, nie oznaczają konsekwentnie wszystkich wydawanych publikacji w ten sam sposób (nazwa urzędu, czcionka, logo bądź jego brak, miejsce zamieszczania takiej informacji w książce).

Badania literatury lokalnej każą wreszcie przemyśleć na nowo lub uzupełnić badania dotyczące obiegu czytelniczego, obiegu literackich i rynku książki w Polsce. Opisanych przez mnie publikacji i obiegu, w których funkcjonują, nie można bowiem zaliczyć do żadnej z kategorii wyróżnionych przez Marcina

Rychlewskiego³³ — trudno byłoby choćby jednoznacznie przypisać je do grupy publikacji komercyjnych bądź niekomercyjnych (niektóre lokalne książki są sprzedawane, inne rozdawane). Lokalne publikacje nie pasują nawet do wstępnego założenia Rychlewskiego, że „obecnie wszelkie książki bez wyjątku, począwszy od powieści, polonistycznych rozpraw teoretyczno-literackich, a na poradnikach i kawalarzach skończywszy, w równym stopniu muszą walczyć w rynkowej batalii o klienta”³⁴ — w ich wypadku bowiem to najczęściej klienci walczą o książki. Można widzieć pewne analogie między literaturą lokalną a opisaną przez Juliana Krzyżanowskiego sytuacją „chłopów piszących wyłącznie dla chłopskiego czytelnika”³⁵, jednak w tym pierwszym przypadku audytorium jest dobierane przede wszystkim ze względu na miejsce zamieszkania i zainteresowanie lokalną tematyką, a nie pochodzenie społeczne czy poziom wykształcenia. Janusz Maciejewski pisał z kolei o „obszarach trzecich” literatury — czyli tych mieszczących się zarówno poza „literaturą piękną”, jak i poza folklorem — i zaliczał do nich przede wszystkim utwory użytkowe i okolicznościowe³⁶, bardzo częste w literaturze lokalnej. Natomiast w ujęciu Rocha Sulimy literatura lokalna byłaby jednym ze zjawisk „folkloropodobnych”, które można uznać za „reakcję wobec zorganizowanych i sterowanych centralnie systemów funkcjonowania treści kulturowych, reakcję na postępujące tendencje instytucjonalizacji obiegu treści kultury”³⁷. Badacz ten wśród takich zjawisk widzi między innymi „poezję samorodną, ludowe pamiętniki, kroniki wsi i zakładów pracy, amatorskie monografie terenowe, piśmiennictwo dokumentalne”³⁸ — czyli dokładnie to, co określiłam w tej pracy mianem „literatury lokalnej”. Trzeba jednak zauważyć, że w obecnych warunkach takie publikacje nie zawsze są sprzeciwem wobec instytucjonalizacji i „centralnego sterowania”. Duża część lokalnych historii powstaje na zlecenie lub z inspiracji władz samorządowych bądź w wyniku realizacji programów finansowanych z funduszy unijnych. Historycy-amatorzy i lokalni poeci chętnie korzystają z instytucjonalnego wsparcia.

Zjawiskami w pewien sposób podobnymi do „literatury lokalnej” mogą być literatura drugiego obiegu oraz *fanfiction*. Jeśli chodzi o pierwszą z nich, podobieństwo polega na pomijaniu „zwykłych” kanałów dystrybucji, zasadniczą różnicę stanowi jednak to, że publikacje lokalne nie powstają jako wyraz sprzeciwu wobec kultury oficjalnej, nie są też zakazywane ani nawet źle widziane przez wła-

³³ M. Rychlewski, *Obiegi wydawnicze a współczesny rynek książki w Polsce*, „Teksty Drukie” 2009, nr 1–2, s. 252–268.

³⁴ *Ibidem*, s. 252.

³⁵ J. Krzyżanowski, *Folklorystyka w nauce o literaturze*, [w:] *Zjazd Naukowy Polonistów. 10–13 grudnia 1958*, red. K. Wyka, Wrocław 1960, s. 83.

³⁶ J. Maciejewski, *Literatura okolicznościowa i użytkowa (zamiast wstępu)*, „Napis” 1994, seria 1, s. 3–4.

³⁷ R. Sulima, *Folklor i literatura. Szkice o literaturze i kulturze współczesnej*, Warszawa 1985, s. 55.

³⁸ *Ibidem*.

dze i instytucje. Z tak zwanymi fanfikami lokalne publikacje wiąże z kolei zaadresowanie do bardzo wyraźnie określonego audytorium, mającego szczegółową wiedzę na temat budowanych w utworach światów (fikcyjnych czy też nie) oraz żywo zainteresowanego rozszerzaniem tej wiedzy. Przywołując jednak wspomniane już rozróżnienie Killingswortha³⁹, wspólnotę odbiorców *fanfiction* należałoby uznać za zbudowaną na zasadzie metafory, podczas gdy lokalne wspólnoty dyskursu organizuje metonimia.

Wydaje się zatem, że badania literatury lokalnej mogą prowadzić nie tylko do drobnych korekt terminologicznych, ale też do szerokich pytań o „twórczość wernakularną” oraz „kulturę amatorów” i jej relacje z „kulturą instytucjonalną”. Trzeba również zauważyć, że samo pojęcie amatora i twórczości amatorskiej zaczyna znaczyć co innego niż 50, a nawet 20 lat temu — mamy tu bowiem do czynienia z amatorami świadomie wybierającymi rodzaj i obieg własnej twórczości. Na terminy twórczości „lokalnej” „amatorskiej”, „okazjonalnej” i przeznaczonej „na domowy użytek” należałoby więc może spojrzeć z zupełnie nowej perspektywy.

Bibliografia

Teksty

- Chmielewski R.J., Kowalczyk J., Sobieraj J., *Ośrodek Armii Krajowej „Gąbka”-„Osa”: Grodzisk Mazowiecki w obwodzie „Bażant”*, [brak wydawcy], Grodzisk Mazowiecki 1991.
- Chmielewski R.J., Kowalczyk J., Sobieraj J., *Ośrodek Armii Krajowej „Gąbka”-„Osa”: Grodzisk Mazowiecki w obwodzie „Bażant”*, wyd. 2 poszerz., Aula–Zarząd Miasta, Podkowa Leśna–Grodzisk Mazowiecki 1994.
- Gozdawa-Gołębiowski J., *Obszar Warszawski Armii Krajowej: studium wojskowe*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1992.
- Halaba R., *Z dziejów walk z reakcyjnym podziemiem w woj. warszawskim w latach 1945–1947*, „Notatki Płockie” 6, 1961, nr 20, s. 14–17.
- Jaros T., *W służbie Bogu i Polsce: z kart historii harcerstwa w Pruszkowie w latach 1911–1939*, Stowarzyszenie Szarych Szeregów. Krąg im. Aleksandra Kamińskiego, Pruszków 2004.
- Leszczyński A., *Anatomia protestu: strajki robotnicze w Olsztynie, Sosnowcu i Żyrardowie sierpień–listopad 1981*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2006.
- Milanówek — „Mały Londyn”*, oprac. A. Pettyn, Towarzystwo Miłośników Milanówka, Milanówek 2004.
- Milanówek: pamięć i fascynacja*, oprac. A. Pettyn, Towarzystwo Miłośników Milanówka, Milanówek 2014.
- Nowacki Ł., *Legenda o obwołaniu Grodziska miastem z dawnych podań wiernie spisana*, Urząd Miejski, Grodzisk Mazowiecki 2012.
- Oświata grodziska wczoraj i dziś*, red. K. Jezierska et al., Urząd Miejski, Grodzisk Mazowiecki 2013.
- Pettyn A., *Joe Alex dla najmłodszych, czyli — „Makówka z Milanówka”*, „Biuletyn Miasta Milanówka” 2003, nr 9, s. 15.
- Sawicki J.Z., *VII Obwód Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej „Obroża”*, PWN, Warszawa 1990.

³⁹ M.J. Killingsworth, *op. cit.*, s. 111–112.

- Skwara M., *Pruszkowscy Żydzi. Sześć dekad zamkniętych zagładą*, Powiatowa i Miejska Biblioteka Publiczna im. Henryka Sienkiewicza, Pruszków 2007.
- Słomczyński M., *Makówka z Milanówka*, Towarzystwo Miłośników Milanówka, Milanówek 2003.
- Sowiński T., *Jedwabna konspiracja: ośrodek Milanówek „Mielizna” w strukturach obwodu Błonie „Bażant” Armii Krajowej*, Burchard Edition, Warszawa 1988.
- Strategia promocji gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2014–2016*, <https://bit.ly/36OlwR3> (dostęp: 25.08.2017).
- Szafrńska A., *W pamięci zapisane. Grodzisk Mazowiecki — wspomnienia różne*, Urząd Miasta, Grodzisk Mazowiecki 2011.
- Śleszyńska W., *Oczy pełne morza: Leonid Teliga i jego miasto — Grodzisk Mazowiecki*, Grodziski Klub Żeglarski, Grodzisk Mazowiecki 2010.
- Ważniewski W., *Na przedpolach stolicy 1939–1945*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1974.
- Wyszyński S.P., *Grodzisk Mazowiecki 1918–1939*, Stefan Paweł Wyszyński, Warszawa-Grodzisk Mazowiecki 2016.

Opracowania

- Benoit W., *Generic Elements in Rhetoric*, [w:] *Rhetorical Criticism. Perspectives in Action*, red. J.A. Kuypers, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham 2016, s. 64–78.
- Chojnowski Z., *Literaturoznawstwo regionów (w poszukiwaniu skutecznych perspektyw badawczych)*, [w:] *Nowy regionalizm w badaniach literackich. Badawczy rekonesans i zarys perspektyw*, red. M. Mikołajczak, E. Rybicka, Universitas, Kraków 2012, s. 13–28.
- Foss S.K., *Rhetorical Criticism: Exploration and Practice*, Waveland Press, Long Grove 2009.
- Killingsworth M.J., *Discourse Communities: Local and Global*, „Rhetoric Review” 11, 1992, nr 1, s. 110–122.
- Konieczka-Śliwińska D., *Region historyczny w historiografii, dydaktyce historii i edukacji szkolnej. Przegląd stanowisk i propozycji delimitacji*, „Klio” 16, 2011, nr 1, s. 17–42.
- Konopczyńska-Tota E., *Od miejsca pamięci do miejsca autobiograficznego. Miasto w prozie Ingi Iwasiów*, „Białostockie Studia Literaturoznawcze” 3, 2012, s. 109–125.
- Krzyżanowski J., *Folklorystyka w nauce o literaturze*, [w:] *Zjazd Naukowy Polonistów 10–13 grudnia 1958*, red. K. Wyka, Ossolineum, Wrocław 1960, s. 59–60.
- Kuźma E., *Współczesny regionalizm jako rodzaj komunikacji literackiej*, „Region Lubelski” 2 (4), 1987, s. 13–29.
- Lichański J.Z., *Badania literatury popularnej. Tezy*, [w:] *Literatura i kultura popularna. Badania i metody*, red. A. Gemra, A. Mazurkiewicz, Pracownia Literatury i Kultury Popularnej oraz Nowych Mediów, Wrocław 2014, s. 21–45.
- Maciejewski J., *Literatura okolicznościowa i użytkowa (zamiast wstępu)*, „Napis” 1994, seria 1, s. 3–10.
- Mikołajczak M., *Dyskurs regionalistyczny we współczesnym (polskim) literaturoznawstwie — pytania o status, poetykę i sposób istnienia*, [w:] *Nowy regionalizm w badaniach literackich. Badawczy rekonesans i zarys perspektyw*, red. M. Mikołajczak, E. Rybicka, Universitas, Kraków 2012, s. 29–50.
- Nowy regionalizm w badaniach literackich. Badawczy rekonesans i zarys perspektyw*, red. M. Mikołajczak, E. Rybicka, Universitas, Kraków 2012.
- Regionalizm literacki w Polsce. Zarys historyczny i wybór źródeł*, red. Z. Chojnowski, M. Mikołajczak, Universitas, Kraków 2016.
- Rybicka E., *Wprowadzenie. Region — rzeczywistość wyobrażona*, [w:] *Nowy regionalizm w badaniach literackich. Badawczy rekonesans i zarys perspektyw*, red. M. Mikołajczak, E. Rybicka, Universitas, Kraków 2012, s. 5–10.

- Rychlewski M., *Obiegi wydawnicze a współczesny rynek książki w Polsce*, „Teksty Drugie” 2009, nr 1–2, s. 252–268.
- Skwarczyńska S., *Regionalizm a główne kierunki teorii literatury*, „Prace Polonistyczne” 1937, s. 7–52.
- Sulima R., *Folklor i literatura. Szkice o kulturze i literaturze współczesnej*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1985.
- Szurek A., *Lokalne „encyklopedie”. Próba rozpoznania zagadnienia na przykładzie literatury Mazowsza Zachodniego*, [w:] *Przyjemność (z) czytania. Pamięci profesora Tadeusza Żabskiego*, red. A. Gemra, Pracownia Literatury i Kultury Popularnej oraz Nowych Mediów, Wrocław 2018, s. 307–317.

Problems of Research in Local Literature: The Case of Warsaw Suburban Microregion in the Years 1989–2016

Summary

This paper is concerned with ‘local’ literature as different from ‘regional’ one, local literature being addressed to a smaller, inward audience of a local community. The paper presents statistics on the number of books published in Warsaw suburban microregion, their types and genres, as well as on institutions, publishers and sponsors involved in their production. First, preliminary observations show that the number of locally published books increases yearly — this tendency is visible particularly in the last six years. The most popular genres are memoirs and history books, but the scope of local literature is much wider and encompasses such genres as novels, essays, guide books, poetry and many other. Institutions involved in the publishing process are mostly local societies, libraries and town councils and distribution channels comprise mainly local fairs and events, cultural centres, libraries and parish kiosks.

The paper sketches prospects for future investigation in local literature, drawing attention to the problems of taxonomy and new types of relations between author/creator and auditory/consumers.

